

ROMAN SASS

REORIENTACJA ZAWODOWA ROLNIKÓW I CZŁONKÓW ICH RODZIN W WOJEWÓDZTWIE KUJAWSKO-POMORSKIM. NOWE WYZWANIE DLA WSI¹

Streszczenie: Wobec niezdolności większości gospodarstw w Polsce do rozwoju powstaje olbrzymi problem społeczny związany z koniecznością poszukiwania dodatkowych lub głównych źródeł dochodów poza rolnictwem. Problem ten był przedmiotem badań w powiecie mogileńskim w województwie kujawsko-pomorskim, który należy do typowych powiatów rolniczych. Badania miały na celu rozpoznanie gotowości rolników i domowników do reorientacji zawodowej. Z przeprowadzonych badań wynika, że 66% ankietowanych odpowiada raczej nie i zdecydowanie nie. Szczególnie musi niepokoić fakt, że w gospodarstwach do 5 ha aż 61% respondentów nie chce się podjąć reorientacji. Analizując główne problemy dlaczego rolnicy nie chcą się przekwalifikować na inny zawód, ankietowani wymieniają brak czasu związany z nadmiarem pracy w gospodarstwie. Ważnym argumentem jest brak środków finansowych, jak również duża odległość od ośrodków edukacyjnych. Kobiety z kolei podkreślają konieczność opieki nad dziećmi i osobami starszymi. Należy jednak zwrócić szczególną uwagę na brak wiary wśród ankietowanych, że przekwalifikują się i dostaną pracy, tak uważa 1/3 respondentów.

Słowa kluczowe: różnicowanie sytuacji gospodarstw, reorientacja zawodowa rolników i członków ich rodzin, świadomość i motywacje podjęcia pracy, gotowość do poszukiwania pracy, problemy w staraniu się o pracę.

1. ZMIANY W ROLNICTWIE JAKO PRZYCZYNA REORIENTACJI ZAWODOWEJ

Po roku 1989 nastąpiło w polskim rolnictwie szereg znaczących zmian społeczno-ekonomicznych, które zdecydowanie przyspieszyły po integracji Polski z Unią Europejską. Powszechnie zauważalny rozwój nowoczesnych technologii produkcji

¹ Artykuł powstał na bazie referatu wygłoszonego w panelu ekonomicznym („Ekonomiczne i społeczne dylematy gospodarki rynkowej”) IV Międzynarodowej Konferencji Interdyscyplinarnej z cyklu „Jeden świat-wiele kultur”, która miała miejsce w dniach 7–8 listopada 2013 r. w Bydgoszczy.

rolniczej wspierany przez dotacje unijne przyczynił się jednocześnie do znacznego zróżnicowania sytuacji dochodowej gospodarstw rolnych. Praca we własnym gospodarstwie rolnym przestaje być wystarczającym źródłem dochodu dla większości rolników i członków rodzin rolniczych. Jak wynika z danych przytoczonych w Strategii Rozwoju Obszarów Wiejskich² działalność rolnicza jest głównym źródłem utrzymania jedynie dla niespełna 27% gospodarstw domowych z użytkownikiem gospodarstwa rolnego. Zjawiskiem, które pojawiło się oficjalnie i staje się coraz większym problemem społecznym – jest ubóstwo dużych grup społecznych na wsi. Przez całe lata dziewięćdziesiąte powiększała się grupa mieszkańców wsi, których dotknęła bieda. Początkowo, dotyczyło to przede wszystkim pracowników byłych państwowych gospodarstw rolnych i ich rodzin. Stopniowo do grupy tej dołączali właściciele niewielkich gospodarstw na wschodzie i południu, ludzie niewykształceni, rodziny wielodzietne³. W drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych pojawiły się opracowania mówiące o ogromnej skali bezrobocia na wsi, przy czym wskazywano na tzw. bezrobocie ukryte, czyli nadwyżki niewykorzystanej siły roboczej występujące najczęściej w niewielkich gospodarstwach⁴. Na podstawie danych Powszechnego Spisu Rolnego (PSR) z 1996 roku w gospodarstwach domowych z użytkownikiem indywidualnego gospodarstwa rolnego tzw. „populacja zbędnych” liczyła 917 tysięcy osób⁵. Natomiast dane PSR 2010, czyli pomiar po 14 latach wskazują na wzrost osób zbędnych w gospodarstwach rolnych nawet do miliona osób⁶. Należy przy tym dodać, że dane z PSR 2010 ze względu na nową metodykę liczenia są znacznie bardziej precyzyjne niż wcześniejsze szacunki, gdyż odnoszą się do pomiaru w tzw. rocznych jednostkach pracy (RJP) stanowiących ekwiwalent czasu pracy osoby pełnozatrudnionej (przyjmuje się tu 2120 godzin pracy w roku tzn. 265 dni roboczych po 8 godzin dziennie).

Prognozowany w Strategii Rozwoju Kraju do roku 2015 spadek zatrudnienia w I sektorze gospodarki⁷ z 17,4% w 2005 r. do 11,0% w roku 2015 wynika ze wzrostu produktywności rolnictwa, ale oznacza także konieczność stworzenia realnych perspektyw zatrudnienia poza rolnictwem dla setek tysięcy mieszkańców wsi w skali kraju. Jak wynika z danych Powszechnego Spisu Rolnego 2010,

² *Kierunki Rozwoju Obszarów Wiejskich założenia do „Strategii Rozwoju Obszarów Wiejskich”*, Warszawa 2010, s. 79.

³ *Polska Wieś 2000, Raport o stanie wsi*, Fundacja na Rzecz Rozwoju Polskiego Rolnictwa, Warszawa 2001, s. 23–34.

⁴ I. Frenkel, *Ludność, zatrudnienie i bezrobocie na wsi w latach 1988–1995*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa, Polska Akademia Nauk, Warszawa 1997, s. 65–86.; I. Frenkel, *Rynki wiejskie: Ziemia, Kapitał, Praca*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa, Polska Akademia Nauk, Warszawa 2001, s. 98–153.

⁵ I. Frenkel, *Ludność, zatrudnienie i bezrobocie na wsi*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa, Polska Akademia Nauk, Warszawa 2003, s. 76–82.

⁶ I. Frenkel, *Pracujący w gospodarstwach rolnych. Tendencje zmian w latach 2005–2010*, [w:] A. Rosner, *Rozwój wsi i rolnictwa w Polsce*, Instytut Rozwoju wsi i Rolnictwa, Polska Akademia Nauk, Warszawa 2012, s. 61–91.

⁷ Obejmującym: rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo, rybactwo.

na 1 563 tysiące gospodarstw rolnych o wielkości powyżej jednego hektara, aż 92,3% ma powierzchnię nie przekraczającą 20 ha. Uwzględniając aktualne trendy rozwojowe można założyć, że praktycznie w każdym z takich gospodarstw przynajmniej jedna osoba powinna poszukać dla siebie dodatkowego źródła dochodu poza rolnictwem. Z całą pewnością w grupie najmniejszych gospodarstw taki proces już dawno miał miejsce.

Poszukiwanie dodatkowych lub głównych źródeł dochodu poza rolnictwem wiąże się z takimi procesami jak wielozawodowość i reorientacja zawodowa. Wielozawodowość dotyczy zarówno osoby rolnika (względnie członków jego rodziny pracujących dotąd w gospodarstwie) jak i gospodarstwa rolnego (różnicowanie działalności rolniczej) jest to kombinacja rolniczych i nierolniczych aktywności wykonywanych przez rolników albo członków gospodarstwa domowego⁸. W państwach, które ograniczyły zatrudnienie w sektorze rolniczym na rzecz innych gałęzi gospodarki, proces reorientacji zawodowej, czyli podjęcia decyzji o rozpoczęciu kształcenia w kierunku pracy pozarolniczej, nabycia nowych umiejętności oraz formalnych kwalifikacji i podjęcia pracy w nowym zawodzie realizowany był przy wsparciu szeregu instytucji przygotowujących rolników i domowników do nowej roli. W Norwegii i innych państwach skandynawskich prowadzone były szeroko zakrojone działania dotyczące tzw. walidacji kompetencji nieformalnych rolników, które zostały następnie weryfikowane poprzez zewnętrzne egzaminy zawodowe i jeżeli było to niezbędne uzupełniane kursami kwalifikacyjnymi⁹. W Europie od wielu lat rozwija się idea poradnictwa zawodowego dla wszystkich grup zawodowych i kształcenia przez całe życie. Dokumenty Unii Europejskiej wyraźnie określają poradnictwo zawodowe mianem: „stałego procesu, który pozwala obywatelom, niezależnie od ich wieku i w każdym momencie ich życia, określić swoje umiejętności, kompetencje i zainteresowania, podejmować decyzje w zakresie kształcenia, szkolenia i zatrudnienia oraz kierować swoim życiem osobistym w trakcie kształcenia, szkolenia, pracy i w innych sytuacjach, w których możliwe jest nabycie lub wykorzystanie tych umiejętności i kompetencji. Poradnictwo obejmuje prowadzone indywidualnie i zbiorowo działania w zakresie informowania, doradztwa, oceny kompetencji, wsparcia oraz nauczania umiejętności niezbędnych do podejmowania decyzji i kierowania własną karierą”¹⁰

Proces reorientacji zawodowej znacząco różni się od innych metod edukacji dorosłych (np. osób bezrobotnych). Jest to propozycja stworzenia nowej szansy dla rolników i domowników w oparciu o posiadane przez nich umiejętności i kompetencje zdobyte w ramach pracy w gospodarstwie. Umiejętność obsługi

⁸ M. Błąd, *Wielozawodowość w rodzinach rolniczych. Przyczyny, uwarunkowania i tendencje rozwoju*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polska Akademia Nauk, Warszawa 2011, s. 56–65.

⁹ http://www.euracademy.org/eurovalidation/index.php?option=com_content&task=view&iid=41&Itemid=

¹⁰ *Rezolucja Rady i przedstawicieli rządów państw członkowskich listopada 2008 r. w sprawie lepszego uwzględniania poradnictwa przez całe życie w strategiach uczenia się przez całe życie* (2008/C 319/02), Dziennik Unii Europejskiej z dnia 13.12.2008, s. 1.

różnych maszyn, prace polowe, prace w ogrodzie, przygotowywanie tradycyjnych potraw, opieka nad dziećmi i osobami starszymi, to bardzo często spotykane na wsi kompetencje, które jednak, aby stanowiły szansę na rynku pracy wymagają formalnego potwierdzenia, certyfikacji, uzupełnienia, uznania itd. Proces reorientacji to przede wszystkim indywidualne doradztwo dla rolnika, a czasem dla całej jego rodziny, w ramach którego następuje nowe spojrzenie na własną pozycję zawodową oraz próba znalezienia pozytywnego rozwiązania.

Wobec niezdolności większości gospodarstw w Polsce do rozwoju powstaje olbrzymi problem społeczny związany z poszukiwaniem nowego/dodatkowego źródła dochodu. Zagadnienie to było przedmiotem badań w powiecie mogileńskim w województwie kujawsko-pomorskim, który należy do typowych powiatów rolniczych z gospodarstwami o niewielkiej powierzchni (tylko 20% ma powierzchnię powyżej 15 ha.). Badania miały na celu rozpoznanie problemu gotowości rolników i domowników powiatu mogileńskiego do reorientacji zawodowej. Ponadto przedstawiono w artykule działania podejmowane przez Kujawsko-Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Minikowie na rzecz reorientacji zawodowej rolników i domowników w województwie kujawsko-pomorskim.

2. GOTOWOŚĆ ROLNIKÓW I DOMOWNIKÓW DO POSZUKIWANIA PRACY POZA GOSPODARSTWEM

2.1. MATERIAŁY I METODA BADAŃ

Przeprowadzone badania miały charakter sondażu diagnostycznego, a podstawowym narzędziem badawczym był kwestionariusz ankiety¹¹. W pierwszym etapie badań utworzono listę gospodarstw powiatu mogileńskiego, podstawą do sporządzenia listy powiatowej był wykaz gospodarstw rolnych z poszczególnych gmin powiatu. Dobór próby do badania miał charakter losowy. W sumie badaniami objęto 312 osób 223 rolników i 89 domowników w wieku 18–55 lat, nie badano osób powyżej 55 roku życia, jako w bardzo małym stopniu zainteresowanych reorientacją zawodową. Wywiady z wylosowanymi rolnikami prowadzili doradcy Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Minikowie, uprzednio przeszkoleni przez pracowników Instytut Socjologii UMK w Toruniu. Po przeprowadzeniu badania zasadniczego, wykonano badanie sprawdzające u 16 respondentów (5%). Badanie sprawdzające potwierdziło poprawność przeprowadzenia badania zasadniczego.

Zakres przeprowadzonych badań obejmował:

- wizja gospodarstwa a gotowość podjęcia reorientacji,
- badani a rynek pracy – przygotowanie zawodowe,
- świadomość i motywacje podjęcia pracy poza gospodarstwem rolnym,

¹¹ L. A. Gruszczyński, *Elementy metod i technik badań socjologicznych*, Śląskie Wydawnictwo Naukowe, Tychy 2002, s. 25–36; L. A. Gruszczyński, *Kwestionariusze w socjologii*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2003, s. 47–56

- poszukiwanie i podjęcie pracy – oczekiwania i spodziewane problemy,
- gotowość do podjęcia reorientacji zawodowej oraz poszukiwania pracy.

Ze względu na ograniczone możliwości zaprezentowania pełnych wyników badania, przedstawiono w niniejszym opracowaniu tylko część z nich.

2.2. WIZJA GOSPODARSTWA A GOTOWOŚĆ PODJĘCIA REORIENTACJI

W pierwszym etapie badań analizie poddano ewentualne dążenia respondentów zarówno do poszukiwania pracy poza gospodarstwem rolnym, jak i poszukiwania szansy na zmianę zawodu. Interesowała nas wizja gospodarstwa rolnego w opinii badanych, jak i dopuszczanie przez nich możliwości całkowitego zaniechania produkcji rolnej w przypadku jej niedochodowości. Zapytani o to, jak będzie wyglądała przyszłość ich gospodarstwa rolnego za dwa lata, badani prezentowali wysoki poziom optymizmu. Aż 32% z nich uznało, że ich gospodarstwo będzie się rozwijać, zaś kolejna grupa 44% uważa, że nie dojdzie do pogorszenia sytuacji, a zachowane zostanie status quo, zatem druga grupa badanych prezentuje również postawę optymistyczną. Zaledwie 11% badanych rolników i domowników przewiduje pogorszenie sytuacji we własnym gospodarstwie. W podziale na rolników i domowników widać nieco wyższy poziom pesymizmu wśród domowników, z których około 14% uważa, że sytuacja w gospodarstwie, w którym żyją pogorszy się, z kolei wśród rolników pogląd taki wyraża zaledwie 10% badanych. Różnica ta jednak jest zbyt mała, aby na tej podstawie przesądzać o istnieniu zdecydowanie odmiennych poglądów co do wizji rozwoju własnego gospodarstwa (tab. 1). Istnieje natomiast wyraźna zależność pomiędzy powierzchnią gospodarstwa rolnego a optymizmem wobec jego przyszłości. Im większe jest gospodarstwo rolne, tym niższy jest poziom pesymizmu wśród jego właścicieli i domowników (tab. 2).

Tabela 1. Przyszłość gospodarstwa za dwa lata (w %).

Opinia respondentów	Domownicy	Rolnicy	Średnio
Będzie się rozwijać	35,29	30,51	32,11
Sytuacja nie ulegnie zmianie	39,50	45,34	43,38
Sytuacja będzie się pogarszać	14,29	9,75	11,27
Nie wiem	10,92	14,41	13,24

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Tabela 2. Przyszłość gospodarstwa w zależności od wielkości gospodarstwa (w %).

Opinia respondentów	Wielkość gospodarstwa w ha				
	do 5 ha	5–15	15–30	30–50	pow. 50
Będzie się rozwijać	5,68	19,71	42,31	49,89	76,19
Sytuacja nie ulegnie zmianie	61,96	50,36	36,92	38,50	14,29
Sytuacja będzie się pogarszać	14,71	14,23	9,23	3,92	4,76
Nie wiem	17,65	15,71	11,54	7,69	4,76

Źródło: jak w tab.1.

Z przeprowadzonych badań wynika, że występuje silny związek pomiędzy prezentowanym optymizmem w stosunku do przyszłości własnego gospodarstwa rolnego a wolą reorientacji zawodowej. Aż 21,5% badanych poważnie zastanawiających się nad zaniechaniem prowadzenia produkcji rolnej, są to osoby, które widzą przyszłość swojego gospodarstwa dość dobrze (tab. 3). Generalnie jednak istnieje tu dość silna zależność pomiędzy wolą zaniechania produkcji w gospodarstwie a pesymizmem co do jego przyszłości. Pojawienie się myśli o zaprzestaniu w przyszłości prowadzenia produkcji rolnej nie wchodzi w grę w przypadku właścicieli gospodarstw o powierzchni 15–30 ha i 30–50 ha. W tych gospodarstwach poziom optymizmu jest najwyższy. W przedziale powyżej 50 ha wątpliwości jest już więcej. Być może wśród tych rolników decyzja o odejściu z rolnictwa i zajęciu się innym biznesem byłaby łatwiejsza – być może więzi emocjonalne z gospodarstwem są słabsze (tab.4).

Tabela 3. Zaprzestanie produkcji rolnej w zależności od wizji gospodarstwa (w %).

Przyszłość gospodarstwa za dwa lata	Czy rozważa pan/i zaprzestania produkcji rolnej?			
	Zdecydowanie tak	Rozważam	Nie rozważam	Nie wie
Będzie się rozwijać	11,00	10,50	39,40	12,82
Sytuacja nie ulegnie zmianie	4,50	44,50	45,45	35,90
Sytuacja będzie się pogarszać	72,00	40,00	4,90	25,64
Nie wiem	12,50	5,00	10,25	25,64

Źródło: jak w tab. 1.

Tabela 4. Zaprzestanie produkcji rolnej w zależności od wielkości gospodarstwa (w %).

Czy rozważa pan/i zaprzestania produkcji rolnej	Wielkość gospodarstwa w ha				
	do 5 ha	5-15	15-30	30-50	pow. 50
Zdecydowanie tak	7,41	3,40	0,77	0,00	0,00
Rozważa czasem	12,12	8,16	3,08	0,00	23,81
Nie rozważam	56,23	76,87	86,15	96,15	76,19
Nie wie	24,24	11,56	10,00	3,85	0,00

Źródło: jak w tab. 1.

2.3. ŚWIADOMOŚĆ I MOTYWACJE PODJĘCIA PRACY

Ważną częścią badań było ustalenie poziomu odczuwanych potrzeb związanych z koniecznością lub wolą podjęcia pracy poza gospodarstwem rolnym przez rolnika samego lub członków jego rodziny. Analizie poddano również kwestię motywacji, która hipotetycznie towarzyszy lub będzie towarzyszyć tym, którzy będą starali się zdobyć pracę. Interesowało nas na ile starania te będą efektem woli badanych („chcę zdobyć pracę”), a na ile będą skutkiem przymusu wewnętrznego („muszę znaleźć pracę”) oraz przymusu zewnętrznego („chcę, żebym znalazł pracę”).

Bardzo ciekawie wygląda konfrontacja danych dotyczących konieczności poszukiwania pracy poza rolnictwem przez osoby z rodziny badanych oraz ich wizje przyszłości gospodarstwa rolnego. Okazało się bowiem, że pracy szukać się będzie w rodzinach, gdzie przyszłość gospodarstwa widziana jest w ciemnych barwach, zależność taką należy uznać za oczywistą. Jednak – co najciekawsze – równie wysoki jest odsetek osób (29%), które twierdzą, że przyszłość gospodarstwa będzie jasna, ale być może dlatego, że ktoś z rodziny będzie musiał szukać pracy poza gospodarstwem rolnym. Ciekawym jest również fakt, że aż 63% z tych, którzy uważają, że w przyszłości sytuacja ich gospodarstwa nie zmieni się, nie widzi potrzeby szukania pracy (tab.5).

Tabela 5. Konieczność poszukiwania pracy poza gospodarstwem w zależności od wizji gospodarstwa (w %).

Przyszłość gospodarstwa za dwa lata	Czy ktoś z rodziny będzie musiał szukać pracy poza gospodarstwem rolnym?		
	Będzie musiał znaleźć pracę poza rolnictwem	Nie będzie takiej potrzeby	Nie wiem
Będzie się rozwijać	29,21	38,25	32,54
Sytuacja nie ulegnie zmianie	16,43	63,23	20,34
Sytuacja będzie się pogarszać	30,39	15,37	54,24
Nie wiem	40,47	31,42	28,11

Źródło: jak w tab. 1.

W podziale na poszczególne grupy gospodarstw rolnych widać wyraźnie, że potrzeba poszukiwania pracy poza gospodarstwem pojawi się głównie w bardzo małych i małych gospodarstwach rolnych (od 1 do 15 ha). W gospodarstwach powyżej 15 ha potrzeba ta radykalnie maleje (tab. 6). Podejmowanie pracy poza gospodarstwem związane jest bardzo wyraźnie z wielkością gospodarstwa. Im gospodarstwo większe, powyżej 15 ha, to ponad 50% badanych nie widzi potrzeby podejmowania pracy. W grupie gospodarstw 5–15 ha 40% uważa, że jedna lub dwie osoby z rodziny podejmie pracę. Na uwagę zasługuje natomiast to, że 32% respondentów z gospodarstw do 5 ha nie widzi takiej potrzeby, z kolei 16% badanych w grupie gospodarstw powyżej 50 ha uważa, że jedna osoba podejmie pracę (tab. 6). Jest to na tyle istotne, że w grupie gospodarstw rozwojowych (powyżej 30 ha) jest znaczny odsetek osób dostrzegających potrzebę poszukiwania dodatkowej pracy, a z kolei w grupie gospodarstw nierozwojowych (do 5 ha) tak duży jest udział respondentów nie widzących potrzeby poszukiwania dodatkowego zatrudnienia. W przeprowadzonych badaniach zajęto się również motywacjami, które mogą towarzyszyć respondentom w staraniu o pracę poza gospodarstwem rolnym. Zależą one od wielkości gospodarstwa i tak w gospodarstwach najmniejszych chęć podjęcia pracy wyraża tylko niespełna 8% badanych, z kolei w gospodarstwach największych jest to ponad 25%. Badani wywodzący

się z gospodarstw małych jako motyw podjęcia pracy podają, że muszą (tab. 7). Z kolei w gospodarstwach największych (pow. 50 ha) 25% badanych chce podjąć pracę, ale w tej grupie gospodarstw również 25% badanych uważa, że musi podjąć pracę, co jest mocno zastanawiające, biorąc jak na warunki polskie dużą skalę produkcji.

Tabela 6. Konieczność podejmowania pracy poza gospodarstwem w zależności od wielkości gospodarstwa (w %).

Czy ktoś z rodziny podejmie pracę	Wielkość gospodarstwa w ha				
	do 5	5–15	15–30	30–50	pow. 50
Tak, co najmniej jedna osoba, albo więcej	15,79	20,95	4,69	0,00	0,00
Tak, to będzie jedna osoba	21,05	19,05	9,38	16,00	16,67
Nie będzie takiej potrzeby	31,58	33,33	53,13	56,00	66,67
Trudno powiedzieć, nie wiem	31,58	26,67	32,81	28,00	16,67

Źródło: jak w tab. 1.

Tabela 7. Motyw podjęcia pracy w zależności od wielkości gospodarstwa (w %).

Motywy podjęcia pracy	Wielkość gospodarstwa w ha				
	do 5 ha	5–15	15–30	30–50	pow. 50
Chcę	7,69	26,56	23,33	38,46	25,05
Ktoś z rodziny chce	46,15	10,94	20,00	15,38	50,10
Muszę	46,15	62,50	56,67	46,15	25,23

Źródło: jak w tab.1

Badani jako główne powody poszukiwania pracy podają (respondenci mogli wskazać trzy powody):

- nieopłacalność produkcji rolniczej – 79%,
- brak perspektyw w rolnictwie – 33%,
- lepsze zarobki poza rolnictwem – 24%,
- lżejsza praca, mniej absorbująca od godziny do godziny – 9%.

Warty podkreślenia jest fakt, że nikt spośród badanych nie widzi w poszukiwaniu pracy poza gospodarstwem chęci awansu społecznego i realizacji marzeń. Z kolei jako główne problemy, na które może napotkać rolnik lub osoba z rodziny rolnika starająca się wyuczyć nowego zawodu wskazano (badani mogli wskazać wszystkie możliwe problemy):

- brak czasu związany z nadmiarem pracy w gospodarstwie rolnym – 44%,
- brak środków finansowych – 26%,
- zbyt daleka odległość od ośrodków edukacyjnych/złe połączenia komunikacyjne – 22%,
- zły stan zdrowia – 21%,
- opieka nad małymi dziećmi lub osobami starszymi, chorymi z rodziny – 21%.

Jako główne powody dlaczego rolnicy nie chcą przekwalifikować się z zawodu rolnika na inny zawód wymieniono (badani mogli wskazać wszystkie możliwe problemy):

- bo i tak nie dostaną pracy – 34%,
- nie mają na to czasu – 31%,
- gospodarstwo rolne jest dla nich najważniejsze – 28%,
- nie mają pieniędzy na edukację – 28%.

Analizując główne problemy na które może napotkać rolnik lub osoba z rodziny jak i powody dlaczego rolnicy nie chcą się przekwalifikować na inny zawód, występuje duża zgodność opinii ankietowanych w artykułowaniu problemów. Jako główny problem/powód wymieniają brak czasu związany z nadmiarem pracy w gospodarstwie. Jest to dość spore zaskoczenie ponieważ ankietowani wywodzą się z gospodarstw o średniej wielkości (10–20 ha), a w rodzinie są dwie, trzy osoby dorosłe. Ważnym argumentem w opinii respondentów jest brak środków finansowych (26–28%), jak również duża odległość od ośrodków edukacyjnych. Kobiety z kolei podkreślają konieczność opieki nad dziećmi i osobami starszymi. Należy jednak zwrócić szczególną uwagę na brak wiary wśród ankietowanych, że przekwalifikują się i dostaną pracę, tak uważa 1/3 respondentów.

2.4. GOTOWOŚĆ DO PODJĘCIA REORIENTACJI ZAWODOWEJ ORAZ POSZUKIWANIA PRACY

Jako główny problem postawiono poznanie gotowości badanych do podjęcia reorientacji zawodowej oraz poszukiwania pracy. Wcześniej jednak zbadano ich poglądy dotyczące najlepszej formy pracy (etat, dorywczo, czy we własnej firmie). Jeśli chodzi o preferowane formy pracy respondenci zaskoczyli wysokim poziomem gotowości do zakładania własnych firm. Aż 38% uważa, że gdyby przyszło im pilnie szukać innych dochodów dla własnej rodziny – zdecydowałoby się na założenie własnej firmy. Niewiele mniejsza grupa wolałaby pracować na etacie – 34%.

Tabela 8. Wola podjęcia reorientacji w zależności od wielkości gospodarstwa (w %).

Czy podjąłby się pan/i reorientacji	Wielkość gospodarstwa w ha				
	do 5 ha	5–15	15–30	30–50	pow. 50
Zdecydowanie tak	27,78	23,36	7,81	8,07	9,09
Raczej tak	11,11	18,69	32,81	20,20	9,09
Raczej nie	55,56	34,58	46,88	48,00	27,27
Zdecydowanie nie	5,56	23,36	12,50	24,34	54,55

Źródło: jak w tab. 1.

Jeżeli chodzi o gotowość podjęcia reorientacji zawodowej to na pytanie: czy podjąłby się pan/i reorientacji, aż 66% odpowiada raczej nie i zdecydowanie nie. Tak duży odsetek osób nie zainteresowanych reorientacją jest zdumiewający. Szczególnie musi niepokoić fakt, że w gospodarstwach bardzo małych

i małych więcej odpowiedzi jest negatywnych niż odpowiedzi na tak. Dla przykładu w grupie gospodarstw do 5 ha 61% respondentów nie chce się podjąć reorientacji, a osób zdecydowanych jest prawie 39% (tab.8). Zastanawiający jest tak duży udział ankietowanych z grupy gospodarstw do 5 ha UR, która nie ma motywacji w poszukiwaniu pracy poza gospodarstwem, jest to około 52% respondentów. W tej grupie gospodarstw tylko 21% jest pozytywnie nastawionych w poszukiwaniu pracy (tab.9). Motywacja w poszukiwaniu pracy jest ściśle związana z doświadczeniem na rynku pracy. Osoby które pracują są pozytywnie nastawione do poszukiwania pracy (46,5%). Z kolei drugą grupę stanowią osoby, które nie pracowały i aż 70% spośród nich nie widzi potrzeby szukania pracy, a 14,2% odpowiada nie wiem (tab. 10).

Tabela 9. Motywacja w poszukiwaniu pracy w zależności od wielkości gospodarstwa (w %).

Czy będzie pan/i szukać pracy	Wielkość gospodarstwa w ha				
	do 5 ha	5–15	15–30	30–50	pow. 50
Zdecydowanie tak	5,26	13,08	6,25	3,85	0,00
Raczej tak	15,79	13,08	7,81	11,54	0,00
Raczej nie	36,84	32,71	35,94	34,62	33,33
Zdecydowanie nie	15,79	20,56	35,94	38,46	66,67
Nie wiem	26,32	20,56	14,06	11,54	0,00

Źródło: jak w tab. 1.

Tabela 10. Motywacja w poszukiwaniu pracy a doświadczenie na rynku pracy (w %).

Czy będzie pan/i szukać pracy	Doświadczenie na rynku pracy		
	tak i wciąż pracuje	tak, ale nie pracuje	nigdy nie pracował
Zdecydowanie tak	27,91	8,24	7,08
Raczej tak	18,60	12,94	8,85
Raczej nie	30,23	37,65	30,09
Zdecydowanie nie	11,63	18,82	39,82
Nie wiem	11,63	22,35	14,16

Źródło: jak w tab. 1.

3. DZIAŁANIA NA RZECZ REORIENTACJI ZAWODOWEJ ROLNIKÓW I MIESZKAŃCÓW WSI PODJĘTE PRZEZ KUJAWSKO-POMORSKI OŚRODEK DORADZTWA ROLNICZEGO W MINIKOWIE

W 2008 roku KPODR uruchomił nowy rodzaj działań w ramach tzw. reorientacji zawodowej rolników i mieszkańców wsi. W powiatach mogileńskim, toruńskim i aleksandrowskim zrealizowano pilotażowe projekty z tego zakresu, oraz opracowano koncepcję rozszerzenia działalności w kolejnych latach. Badania reprezentatywnej grupy rolników wykonane przez naukowców z Instytutu

Socjologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu wykazały duże potrzeby działań na rzecz reorientacji¹². Przeprowadzono serię spotkań z liderami organizacji rolniczych, samorządów gminnych, powiatowych oraz instytucji rynku pracy. W wyniku dyskusji powstała metodyka działań na rzecz reorientacji, która została skonsultowana z licencjonowanymi doradcami zawodowymi oraz specjalistami Wojewódzkiego Urzędu Pracy w Toruniu. W 2010 roku Urząd Marszałkowski w Toruniu przyznał KPODR środki na realizację projektu wdrożeniowego: NOWY ZAWÓD NOWA SZANSA.

Ważnym elementem realizowanej metodyki reorientacji zawodowej było potraktowanie współpracy z beneficjentami jako procesu. Reorientacja zawodowa w takim ujęciu to długotrwały proces składający się z prowadzenia szerokiej akcji informacyjno-promocyjnej wśród rolników, dotarciu i poddaniu analizie sytuacji całej rodziny rolniczej oraz gospodarstwa rolnego jako podmiotu gospodarczego. W ostatecznym rozrachunku jeden lub więcej członków rodziny podejmuje decyzję o podjęciu zmiany wykonywanego zawodu. Osobie, która zdecydowała się poddać reorientacji zawodowej doradca z KPODR pomógł opracować Indywidualny Plan Reorientacji Zawodowej (IPRZ). Z którego wynika między innymi jakie działania powinny być podjęte na drodze do zmiany zawodu i jaki jest nowy cel zawodowy oraz w jaki sposób beneficjent przy udziale doradcy zamierza ten cel osiągnąć. Integralnym elementem IPRZ było wskazanie potencjalnych kierunków nowej profesji oraz kursów zawodowych, motywacyjnych i innych, które mają pomóc beneficjentowi osiągnąć cel zawodowy.

W tabeli 11 przedstawiono krótkie podsumowanie działań podejmowanych przez KPODR w latach 2010–2013 na rzecz reorientacji i uzyskane rezultaty.

Tabela 11. Działania i rezultaty reorientacji rolników i członków rodzin w województwie kujawsko-pomorskim.

Działania podjęte przez KPODR na rzecz reorientacji	Uzyskane rezultaty
Rok 2010 projekt „Czas na zmiany – reorientacja zawodowa rolników”	<ul style="list-style-type: none"> ■ analiza sytuacji 480 gospodarstw ■ 360 osób ukończyło specjalistyczne kursy zawodowe
Lata 2010–2013 projekt „NOWY ZAWÓD – NOWA SZANSA dla rolników i mieszkańców wsi Kujaw i Pomorza” <ul style="list-style-type: none"> ■ przeszkolenie 38 doradców ds. reorientacji ■ utworzenie 19 powiatowych biur reorientacji zawodowej ■ kampania rekrutacyjno-promocyjną w regionalnej i lokalnej prasie, radiu i telewizji, wśród sołtysów, w urzędach pracy, gminach, parafiach i szkołach 	<ul style="list-style-type: none"> ■ opracowanie do końca 2013 roku 4000 Indywidualnych Planów Reorientacji Zawodowej ■ liczba osób które ukończyły kursy zawodowe: <ul style="list-style-type: none"> ■ 408 osób kurs na operatora koparko-ladowarki, ■ 499 osób kurs księgowości małych i średnich przedsiębiorstw, ■ 311 osób kurs kierowcy kategorii C oraz C+E,

¹² Pierwszy krok do reorientacji zawodowej rolników powiatu mogileńskiego, Materiały konferencyjne, Kujawsko-Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Minikowie, Minikowo 2009.

Działania podjęte przez KPODR na rzecz reorientacji	Uzyskane rezultaty
	<ul style="list-style-type: none"> ■ 38 osób kurs na organizatora przyjęć okolicznościowych, ■ 244 osób kurs florystyczny z elementami dekoracji wnętrz, ■ 137 osoby ukończyło kurs opieki dziennej, ■ 81 osób kurs spawacza, ■ 61 osób kurs kucharski, ■ 51 osób kurs fryzjerski, ■ 527 osób warsztaty motywacyjne i szkolenia z przedsiębiorczości
<ul style="list-style-type: none"> ■ monitoring aktywności beneficjentów po ukończeniu kursów. ■ w 2012 roku monitoringiem objętych zostało 937 osób spośród wszystkich objętych reorientacją (dla których wcześniej opracowano indywidualne plany i skierowano na specjalistyczne szkolenia). 	<ul style="list-style-type: none"> ■ 44 osoby zdobyły zatrudnienie etatowe, ■ 33 osoby podjęły działalność gospodarczą, ■ 176 osób podjęło pracę dorywczą lub sezonową w nowym zawodzie. ■ ogółem 253 osoby (27%) podjęło aktywność pozarolniczą. ■ 49 (5,2%) osób zrezygnowało z ubezpieczenia w KRUS i przeszło do ZUS.

Źródło: opracowanie własne na podstawie raportów KPODR Minikowo.

Kursy specjalistyczne obejmują średnio od 90 do 180 godzin zajęć teoretycznych i praktycznych oraz obowiązkowo kończą się egzaminem i wydaniem zaświadczenia potwierdzającym udział oraz zdobycie podstawowej wiedzy i umiejętności przydatnych do podjęcia pracy lub samozatrudnienia w określonym zawodzie. Ważnym elementem procesu reorientacji jest założenie, że skierowanie na kurs wynika z oczekiwań beneficjenta wyrażonych w IPRZ, nie zaś z wcześniej ustalonego limitu specjalistycznych kursów. Na podkreślenie zasługuje wysoka aktywność pozarolnicza beneficjentów projektu, ogółem 253 osoby (27%) podjęły taką aktywność (tab.11). Jednak najbardziej pożądanym rezultatem byłoby formalne podjęcie zatrudnienia i „wyjście z systemu KRUS”, które jak dotąd występuje znacznie rzadziej (5,2%). Rolnicy i członkowie ich rodzin zdecydowanie wolą pozostać „pod kloszem” KRUS deklarując co najwyżej podejmowanie pracy dorywczej.

Po trzech a następnie po dziewięciu miesiącach od zakończenia kursu zawodowego doradcy ds. reorientacji kontaktowali się ponownie z beneficjentami projektu, dzięki czemu możliwe było doradztwo uzupełniające, a także śledzenie osiągniętych rezultatów. W przypadku rolników trudno w programach finansowanych z Europejskiego Funduszu Społecznego mówić o klasycznej efektywności zatrudnieniowej, gdyż rolnicy – płatnicy KRUS nie są osobami bezrobotnymi w momencie przystąpienia do procesu reorientacji. Każdy rodzaj podjęcia zatrudnienia po ukończeniu kursu należy więc w przypadku rolników traktować jako znaczny sukces procesu reorientacji. Niemal dziesięciokrotnie większa opłata miesięczna jaką musi ponieść osoba zatrudniona w ZUS w porównaniu z KRUS

wyraźnie zniechęca do dokonania takiej zmiany. Pomimo tego zdarzają się jednak osoby, które po ukończeniu kursów znajdują trwałe zatrudnienie i ubezpieczają się w ZUS. W ramach kontaktów z beneficjentami projektu doradcy rejestrowali zarówno przypadki zatrudnienia etatowego, podjęcia samodzielnej działalności gospodarczej jak i pracy dorywczej (tab.12).

Tabela 12. Skuteczność kursów w stosunku do liczby osób, które ukończyły kurs o danej tematyce (rozumiana jako podjęcie pracy na etacie, pracy dorywczej lub założenie działalności gospodarczej).

Nazwa kursu	Liczba absolwentów kursu	Liczba osób, które weszły na rynek pracy po kursie	Skuteczność kursu (%)
Organizator przyjęć okolicznościowych	38	23	60,53
Opiekun dzieci lub osób starszych/niepełnosprawnych	24	13	54,17
Operator koparko-ładowarki	408	128	31,37
Kierowca kat C i C+E	311	54	17,36
Spawacz	81	10	12,35
Kucharz	122	13	10,66
Florystka	244	23	9,43
Księgowość	499	38	7,62

Źródło: opracowanie własne na podstawie raportów KPODR Minikowo.

Największą skuteczność zatrudnieniową, choć przy niewielkiej liczbie absolwentów osiągnął kurs organizatora przyjęć okolicznościowych. Niewiele mniej kurs opiekuna dzieci lub osób starszych, gdzie ponad połowa absolwentów zadeklarowała podjęcie różnej formy zatrudnienia. Z pewnością oznacza to nowe trendy na rynku pracy w środowiskach wiejskich. Dopiero na trzecim miejscu znalazł się również ze znaczą skutecznością kurs operatora koparko – ładowarki, co wynika z budowy w ostatnich latach wielu dróg i realizacji na dużą skalę innych inwestycji. Najmniejszą skutecznością, ale za to z dużym zainteresowaniem spotkał się kurs księgowości. W większości przypadków wybierały go żony rolników, widząc szansę na nową profesję wraz z wprowadzeniem podatku dochodowego w rolnictwie. W obecnej sytuacji pozostaje to jednak w sferze planów – tak też deklarują absolwenci (głównie absolwentki) tych kursów.

Wśród kluczowych problemów dotyczących działań na rzecz reorientacji należy wskazać brak szczegółowej diagnozy gospodarstw „nierozwojowych”, która dałaby pogląd co do realnej skali problemu. Dotychczasowe wsparcie z zakresu reorientacji zawodowej realizowane w skali całego kraju między innymi w ramach Zintegrowanego Programu Operacyjnego Rozwoju Regionalnego w latach 2004–2006 oraz inne finansowane z Europejskiego Funduszu Społecznego, miały charakter incydentalny i krótkotrwały. Potrzebne są długofalowe

działania doradcze, utworzenie biur reorientacji, powołanie lokalnych koalicji na rzecz reorientacji takich instytucji jak: ośrodki doradztwa rolniczego, organizacje rolnicze, urzędy pracy, samorządy lokalne, lokalne grupy działania, inne organizacje pozarządowe i inni. Niewątpliwym ograniczeniem jest również brak odpowiedniego przygotowania doradców rolniczych, ale również innych instytucji (urzędów pracy, ośrodków pomocy społecznej itp.) do zajmowania się rolnikami i członkami rodzin rolniczych w zakresie przekwalifikowań. Potrzebne jest więc doszkalać kadry w kierunku reorientacji zawodowej rolników i domowników.

4. PODSUMOWANIE

Z przeprowadzonych badań wynika, że wśród badanych jest stosunkowo wysoki poziom optymizmu wobec przyszłości swoich gospodarstw. Skutkiem prezentowanego optymizmu jest brak woli podejmowania działań na rzecz zarówno poszukiwania pracy jak i zmiany zawodu, 66% ankietowanych nie jest zainteresowana reorientacją. Szczególnie musi niepokoić fakt, że w gospodarstwach do 5 ha aż 61% respondentów nie chce się podjąć reorientacji. Analizując główne problemy dlatego rolnicy nie chcą się przekwalifikować na inny zawód, ankietowani wymieniają brak czasu związany z nadmiarem pracy w gospodarstwie. Ważnym argumentem jest brak środków finansowych, jak również duża odległość od ośrodków edukacyjnych. Kobiety z kolei podkreślają konieczność opieki nad dziećmi i osobami starszymi. Należy jednak zwrócić szczególną uwagę na brak wiary wśród ankietowanych, że przekwalifikują się i nie dostaną pracy, tak uważa 1/3 respondentów.

Reorientacja powinna być traktowana nie jako pojedyncze szkolenia zawodowe, czy doradztwo, ale jako proces odbywający się na linii doradca rolniczy (specjalizujący się w tym zagadnieniu) – rodzina rolnika. Proces reorientacji winien obejmować działania edukacyjne i informacyjne wyrabiające wśród rolników zdolność oceny skutków przemian strukturalnych w rolnictwie, a także rosnących wymagań rynku pracy wynikających z rozwoju gospodarki rynkowej. Trudne kwestie związane z decyzją o rezygnacji z korzystnego ubezpieczenia w KRUS na rzecz trwałego zatrudnienia i przejścia do ZUS z pewnością są dużym wyzwaniem dla odchodzenia od rolnictwa i poszukiwania rozwiązań systemowych w skali ogólnopolskiej.

Doświadczenia Kujawsko-Pomorskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego pokazują realną skalę zapotrzebowania na wsparcie w reorientacji zawodowej rolników i członków ich rodzin. Warto podkreślić jest również specyficzne podejście do reorientacji obejmującej zwykle całe rodziny rolnicze. Jeżeli w województwie kujawsko – pomorskim, gdzie rolnictwo zaliczane jest do najlepszych w Polsce, problem sytuacji dochodowej gospodarstw urasta obecnie do takich rozmiarów, że należy podjąć zdecydowane kroki, aby zaproponować realną alternatywę dla wielu rolników i członków ich rodzin poszukania nowego/dodatkowego źródła dochodu, to w regionach o mniej intensywnym i wydajnym rolnictwie kwestie

te wymagają jeszcze większego zainteresowania. Z tej perspektywy, doświadczenia wynikające z realizowanego przez KPODR w Minikowie programu NOWY ZAWÓD NOWA SZANSA mogą stać się swoistym poligonem doświadczalnym dla wdrażania podobnych programów na terenie całego kraju.

BIBLIOGRAFIA

- Błąd M., *Wielozawodowość w rodzinach rolniczych. Przyczyny, uwarunkowania i tendencje rozwoju*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa, Polska Akademia Nauk, Warszawa 2011.
- Frenkel I., *Ludność, zatrudnienie i bezrobocie na wsi*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa, Polska Akademia, Warszawa 2003.
- Frenkel I., *Ludność, zatrudnienie i bezrobocie na wsi w latach 1988–1995*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa, Polska Akademia Nauk, Warszawa 1977.
- Frenkel I., *Pracujący w gospodarstwach rolnych. Tendencje zmian w latach 2005–2010*, [w:] Rosner A. (red.), *Rozwój wsi i rolnictwa w Polsce*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa, Polska Akademia Nauk, Warszawa 2012.
- Frenkel I., *Rynki wiejskie: Ziemia, Kapitał, Praca*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa, Polska Akademia Nauk, Warszawa 2001.
- Gruszczyński L. A., *Elementy metod i technik badań socjologicznych*, Śląskie Wydawnictwo Naukowe, Tychy 2002.
- Gruszczyński L. A., *Kwestionariusze w socjologii*, Wydawnictwo Uniwersytet Śląski, Katowice 2003.
- <http://www.euracademy.org/eurovalidation/index.1&d>
- *Kierunki Rozwoju Obszarów Wiejskich założenia do „Strategii Rozwoju Obszarów Wiejskich”*, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa 2011.
- *Pierwszy krok do reorientacji zawodowej rolników powiatu mogileńskiego*, Materiały konferencyjne, Kujawsko-Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Minikowie, Minikowo 2009.
- *Polska Wieś 2000., Raport o stanie wsi*, Fundacja na Rzecz Rozwoju Polskiego Rolnictwa, Warszawa 2001.
- *Powszechny Spis Rolny. Raport z wyników*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2010.
- *Rezolucja Rady i przedstawicieli rządów państw członkowskich Rezolucja zebranych w Radzie z dnia 21 listopada 2008 r. w sprawie lepszego uwzględniania poradnictwa przez całe życie w strategiach uczenia się przez całe życie (2008/C 319/02)*, Dziennik Unii Europejskiej z dnia 13.12.2008.

VOCATIONAL REORIENTATION OF FARMERS AND MEMBERS OF THEIR FAMILIES IN KUYAVIAN-POMERANIAN VOIVODSHIP – A NEW CHALLENGE FOR A RURAL

Summary: In view of inability of most of the farms in Poland to develop, there arises a big social problem connected with the necessity to hunt for additional main sources of incomes outside farming. This problem was the subject matter of the studies conducted in the Mogilno,

powiat, which belongs to typical agrarian powiats. These studies aimed at recognizing farmers' and household members' readiness by vocational reorientation. It results from the conducted studies, that 66% of respondents' answers are rather no and decisively no. The fact that on farms up to 5 ha as many as 61% respondents do not want to take up reorientation is particularly alarming. Analyzing main problems why farmers do not want to reskill to another profession, those pooled mention the lack of time connected with excess of work on a farm. Lack of financial means is an important argument, as well as a big distance from educational centres. On the other hand women stress the necessity of care over children and elder persons. However, special attention should be paid to the lack of belief among these polled ones, that they would get a job – it is the opinion of 1/3 of respondents.

Key words: differentiation of farms' situation, vocational reorientation of farmers and members of their families, awareness and motivation of taking up a job, readiness to hunt for a job, problems while trying to get a job.

*Prof. nadzw. KPSW, dr inż. Roman Sass
Kujawsko Pomorska Szkoła Wyższa w Bydgoszczy
Ul. Piotrowskiego 12-14, 85-098 Bydgoszcz
tel 663 489 311
e-mail: roman.sass@wp.pl*